

## نقد و ارزیابی کتاب معمای غازان خان: بازخوانی پرونده توسعه ایران بر مبنای سرمشق فکری نظریه ابر ریسمان

وحید مهربانی\*

### چکیده

«رضا مجیدزاده» این کتاب را در پنج فصل به نگارش درآورده است و «نشر علم» در سال ۱۳۹۲ آن را در شمارگان ۱۱۰۰ نسخه منتشر کرده است. هیچ توصیفی از نویسنده در اوایل کتاب دیده نمی‌شود، در حالی که معمولاً تعلق سازمانی نویسنده برای آشنایی با او در مقدمه یا پیشگفتار کتاب درج می‌شود. کتاب در قطع وزیری و ۲۵۰ صفحه تنظیم شده است و از لحاظ صفحه‌آرایی وضع تقریباً قابل قبولی دارد. جدا از اشکالات ظاهری، ویرایشی و نگارشی، کتاب دارای ضعف‌های محتوایی نیز هست. این اثر، فاقد شرایط لازم برای استفاده به عنوان یک کتاب درسی است.

**کلیدواژه‌ها:** اقتصاد توسعه - نظریه ابر ریسمان - توسعه ایران

### ۱. معرفی و توصیف اثر و ارزیابی شکلی اثر

روی جلد حاوی تصویری از یک حاکم مغول است که با عنوان اصلی کتاب تناسب دارد. عنوان اصلی کتاب (با فونت بسیار بزرگ) واضح و روشن نیست و کسی با مشاهده آن متوجه نمی‌شود که منظور از عنوان (معمای غازان خان) چیست اما عنوان فرعی کتاب (با

\* عضو هیات علمی دانشگاه تهران: vmehrbani@ut.ac.ir

فونت کوچک‌تر)، شناخت بهتری از محتوا به خواننده می‌دهد. بهتر بود به جای عنوان اصلی، فقط عنوان فرعی به کار می‌رفت. بنابراین، تصویر روی جلد و عنوان اصلی چندان تداعی-کننده موضوع و محتوای اصلی کتاب نیست. بهتر بود تصویری مرتبط با توسعه اقتصادی ایران انتخاب می‌شد.

معمولاً در پشت جلد هر کتاب، خلاصه‌ای از موضوع اصلی و محوری کتاب درج می‌شود تا کلیت بحث برای خواننده روشن شود و بتواند دید کلی نسبت به آن به دست آورد. این کار در این کتاب انجام نشده است که می‌تواند یک ضعف کار نویسنده باشد.

فهرست مطالب در عین اختصار، کامل به نظر می‌رسد اما اشکال اساسی آن عدم شماره-گذاری است و نمی‌توان از روی آن فصول و عنوان‌ها را در کتاب یافت.

کتاب فاقد نمایه واژه‌ها و اصطلاحات مهم همراه با ذکر شماره صفحات آنهاست. این نقص از ارزش علمی کتاب کاسته است.

اشکالات املائی و تایپی تا حدودی در سراسر کتاب وجود دارد. مثلاً، در صفحه ۸، سطر ۱۴، چندین کلمه به هم چسبیده‌اند. در صفحه ۸۱ «مناسبات فنودالی» در سطر ۸ اشتباه است و «مناسبات فتودالی» صحیح است.

ضعف ویرایشی و نگارشی در برخی جملات و عبارات دیده می‌شود، مثلاً سطر ۴ و ۵ در صفحه ۸۷

در سراسر کتاب، شماره پاورقی‌های فارسی به لاتین درج شده است در حالی که در یک کتاب فارسی چنین عمل نمی‌شود.

در برخی از صفحات، شماره مشخص‌کننده پاورقی در داخل متن به لاتین درج شده است. کتاب رویه مشخصی از این بابت ندارد.

مأخذدهی و معرفی منابع ناهماهنگ انجام شده است. برخی از مأخذهای مورد ارجاع در داخل متن، در فهرست منابع وجود ندارند، مانند وب (۱۳۸۹: ۹۴) در صفحه ۱۳۲، یا شعبان جعفری (۱۳۸۱) در صفحه ۱۸۳. در پایین صفحه ۸۸ نقل قولی از ناصرالدین شاه شده است اما هیچ منبعی برای آن مشاهده نمی‌شود. نقل قول بدون مأخذ عملاً معتبر نیست. البته این عبارت در صفحه ۱۶۹ تکرار شده است که در آنجا مأخذ ذکر شده است.

یکی از ضعف‌های نگارشی در سراسر متن، عدم رعایت ویرگول‌گذاری است که مانع از روان‌خوانی مطالب شده است.

برخی ایرادات در ارتباط با عنوان‌ها وجود دارد. شماره‌گذاری عنوان‌ها در برخی موارد اشتباه است: سومین قسمت فصل دوم با عنوان «پرونده‌های باز توسعه ایران» که از صفحه ۸۷ شروع می‌شود، به اشتباه با شماره ۲-۲ مشخص شده است. بخش ۳-۲ (در صفحه ۱۱۲) تیره نشده است. بعضاً عدم انطباق عنوان در فهرست مطالب و در داخل متن مشاهده می‌شود. مثلاً قسمت ۴-۲ دارای تفاوت در عنوان است.

در سرصفحه فصل ۴، شماره فصل (عدد ۴) ذکر شده است در حالی که در فصول دیگر شماره فصل درج نشده است.

## ۲. ارزیابی محتوایی اثر

- فصل ۳ عنوانی شبیه به عنوان کتاب دارد. این یکی از ضعف‌های کتاب در تعیین عنوان است زیرا تقریباً هیچ کتابی دارای عنوانی نیست که یکی از فصول آن نیز همان عنوان را داشته باشد. از این رو، بهتر بود «معمای غازان خان» تنها به عنوان یک فصل معرفی می‌شد نه برای عنوان کل کتاب.

- مقدمه کتاب به خوبی به طرح مسأله پرداخته و محور مباحث را معرفی می‌کند و ابهامات مورد نیاز برای روشن‌گری در ارتباط با مسأله توسعه را مطرح می‌سازد، اما عبارت منتسب به غازان خان که در قالب یک پاراگراف ارائه شده، گنگ است و نویسنده هیچ توضیحی راجع به آن نمی‌دهد. ضعف دیگر مقدمه این است که صفحات آن شماره‌گذاری نشده است. در مجموع آنچه از مقدمه کتاب انتظار می‌رود، تحقق یافته است: طول بحث، معرفی چهارچوب تحلیل و فصول مختلف کتاب به خوبی انجام شده‌اند. نویسنده در پایان مقدمه از نقد خود توسط خوانندگان استقبال کرده است اما هیچ راه ارتباطی برای این منظور، مانند پست الکترونیکی، ارائه نداده است.

- از لحاظ معادل‌یابی واژه‌ها و اصطلاحات خارجی، ضعف‌هایی مشاهده می‌شود. مثلاً کلمه «مینیمال» زیاد بکار رفته است که معادل فارسی آن می‌تواند «حداقلی» باشد. همچنین در صفحه ۱۴، کلمه «بورگ‌نشینان» فاقد پاورقی و معادل فارسی است. در صفحه ۸۶، کلمه «فاکت» بکار رفته که می‌توان از معادل فارسی آن استفاده کرد.

- شکل‌ها، جدول‌ها و نمودارهایی مورد استفاده قرار گرفته‌اند که از جهات مختلف دارای اشکالاتی هستند. مثلاً کیفیت تصویری برخی از شکل‌ها چندان مناسب نیست، به‌خصوص نمودار ۲ در صفحه ۱۸ که وضوح تصویری پایینی دارد و چندان قابل استفاده نیست. نمودار ۲-۳ در صفحه ۱۱۰، برای روند تغییرات نامنی در ایران ترسیم شده در حالی که هیچ اطلاعاتی روی محورهای عمودی و افقی آن وجود ندارد. بنابراین، این شکل حاوی هیچ مطلب خاصی نیست و می‌توان در قالب عبارات، موضوع را توصیف نمود. علاوه بر اینها، نحوه شماره‌گذاری شکل‌ها و جدول‌ها مناسب نیست: در فصل ۱، فقط یک نمودار وجود دارد که نمودار ۲ نامگذاری شده است و شماره‌گذاری بدون توجه به شماره فصل انجام شده اما در فصول بعدی، شماره‌ها نشان‌دهنده فصل هستند. با این حال، مشخص کردن شماره جدول‌ها به خوبی انجام نشده است. مثلاً در صفحه ۱۳۸، به جدول ۱-۲ اشاره شده در حالی که در فصل ۲ اصلاً جدولی وجود ندارد. همچنین در صفحه ۱۴۴، به اشتباه جدول ۳-۳ ارائه شده در حالی که ۳-۴ صحیح است. در فصل ۱، فقط یک جدول وجود دارد که آن هم جدول ۳ معرفی شده است. مطالب مندرج در نمودار ۳-۵ واضح و خوانا نیست. نمودار ۳-۳ نیز به خودی خود گویا نیست. بهتر بود قسمت‌های مختلف این نمودار با عباراتی همراه می‌شدند تا بتوان بهتر از آن بهره‌برداری کرد. شماره‌گذاری جداول در فصل ۴ نیز ناهماهنگ با رویه فصل ۳ است. در فصل ۴، دو جدول ۴ و دو جدول ۶ دیده می‌شود. در فصل ۵، دو شکل با شماره ۱-۵ وجود دارد (در صفحه ۲۲۸ و ۲۴۳). همچنین معلوم نیست فرق شکل با نمودار چیست در حالی که در کتاب‌ها از شکل برای تمام تصاویر استفاده می‌شود. شکل صفحه ۲۴۳ ظاهراً ناقص است و سلول‌های خالی در آن مشهود است.

- جملات و عبارات ناقص در برخی قسمت‌ها دیده می‌شود. مثلاً در پایین صفحه ۲۴، بند (پ) ادامه نیافته و عبارت ناقص است.

- قسمت‌هایی از کتاب تکراری است. مثلاً درباره «سه‌گونه برداشت از مفهوم توسعه» شاهد تکرار مطلب در نیمه پایینی دو صفحه ۲۴ و ۲۹ هستیم. همچنین عبارت منتسب به غازان خان خطاب به سران نظامی خود برای سومین بار در صفحه ۱۱۱ تکرار شده است. دوبار

در مقدمه کتاب و یکبار هم در فصل سوم. در فصل ۴ (صفحه ۱۶۹) نیز چهارمین تکرار را شاهد هستیم. این تکرارها ارزش علمی کتاب را پایین می‌آورد.

- نویسنده در فصل اول، تمرکز بیش از حد روی مباحث علم فیزیک و نظریه‌های آن کرده به طوری که خواننده احساس می‌کند در حال خواندن یک کتاب فیزیک است. در حالی که بهتر بود تنها اشاره‌ای به اصل مطلب می‌شد و از آن در راستای موضوع محوری کتاب استفاده می‌شد. به عنوان مثال، اشاره به اقتباس از نظریه‌های فیزیک در علم اقتصاد مانند مفهوم «تعادل» و خود تنظیمی بازار که از فیزیک نیوتنی گرفته شده‌اند (در صفحه ۳۵)، جالب و مناسب است.

- در صفحه ۶۱ بیان شده که یک فرض نئوکلاسیک این است که «نهادها مهم نیستند». اولاً نویسنده منبعی برای این ادعای خود ارائه نکرده است. ثانیاً، این ادعا محل مناقشه و اختلاف نظر است. برای مثال، برخی اعتقاد دارند که بازار خود یک نهاد است و در عین حال بازیگر اصلی مورد تأکید مکتب نئوکلاسیک است. بهتر بود نویسنده راجع به این موضوع بیشتر و با استناد به مأخذ معتبر بحث می‌کرد.

- در صفحه ۶۳ عبارتی آمده که به نظر اشتباه است: «قواعد غیر رسمی که کارایی و اثربخشی قواعد غیر رسمی را به شدت تحت تأثیر قرار می‌دهند». این عبارت اشکال دارد زیرا «قواعد غیر رسمی» دوم در جمله باید «قواعد رسمی» باشد چون قواعد غیر رسمی بر میزان نفوذ و پذیرش قواعد رسمی اثرگذارند.

- یکی از ضعف‌های مهم کتاب، فقدان قسمتی با عنوان «نتیجه‌گیری» یا «جمع‌بندی» در انتهای هر فصل است. وجود چنین قسمتی برای شکل‌گیری درکی روشن در قالب پاراگراف‌هایی محدود برای خواننده بسیار مفید است. امروزه بیشتر کتاب‌های معتبر دنیا این‌گونه منتشر می‌شوند.

- در صفحه ۷۷، نویسنده «معمای زندانیان» را مطرح کرده است. این موضوع بدون هرگونه معرفی و توضیحی در زمینه معمای زندانی در قالب مثلاً یک پاورقی انجام شده است. بهتر بود برای آشنایی خواننده با این مفهوم توضیحی ارائه می‌شد.

- در صفحه ۱۸۰ به حلقه بازخور منفی برنامه عمرانی اشاره شده در حالی که نویسنده تبیینی از منفی بودن آن ارائه نکرده است. همچنین مثبت بودن حلقه بازخور معرفی شده در صفحه ۱۸۳ مشخص نیست. در صفحه ۱۸۳، چنین مطرح شده است که چربش حلقه

بازخور مثبت بر حلقه بازخور منفی در برنامه اول باعث شد مسیر توسعه در مسیر مطلوب قرار نگیرد. این مطلب گنگ است و معلوم نیست منظور از آن و چرایی آن چیست؟  
- در صفحه ۱۸۵، بیان شده است که «سیستم مینیمال برنامه اول عمرانی به شرح شکل (۵) ترسیم می‌شود» اما چنین شکلی اصلاً وجود ندارد. این گونه ناهماهنگی‌ها در کتاب زیاد است.

- در فصل ۴، در سه جدول ۲، ۳ و ۴، عنوان جدول به اشتباه به برنامه اول عمرانی اشاره دارد در حالی که باید به ترتیب برنامه‌های دوم، سوم و چهارم باشند.  
- در قسمت‌های مختلف کتاب از جمله در صفحه ۱۹۹، اصطلاح «دام ریکاردویی» مطرح شده است اما نویسنده این مفهوم را شرح نداده است تا برای خواننده روشن شود که منظور از آن چیست.

- در صفحه ۲۰۵ تحلیلی از برنامه اول توسعه (۶۸-۷۲) ارائه شده است به این صورت که «روند واردات از طرف تضعیف ارزش پول ملی تشدید می‌گردید». این تحلیل صحیح نیست و رشد واردات به دلیلی جز کاهش ارزش پول ملی اتفاق افتاده است زیرا طبق نظریه، کم ارزش شدن پول ملی منجر به رونق صادرات و تضعیف واردات خواهد شد.  
- در صفحه ۲۰۶ به غلط بیان شده است که نرخ تورم در سال ۱۳۸۴ به ۵۰ درصد رسید. این اتفاق مربوط به سال ۱۳۷۴ بود.

- عنوان فصل ۵، «طراحی مکانیزم توسعه» است ولی در دو قسمت ۱-۵ و ۲-۵ اقدام به طراحی یک مکانیزم و سیستم بازی شده است که ارتباط آن با توسعه ایران چندان روشن نیست. پس از این، قسمت ۳-۵ با همان عنوان فصل ارائه شده است در حالی که پیوستگی آن با دو قسمت قبل معلوم نیست.

- در کل مشخص نیست فصل ۵ به چه نتیجه‌ای رسیده است و هدف از اینهمه فرمول و مباحث نظریه بازی چیست؟

### ۳. نتیجه گیری

نویسنده موضوع خوبی را برای بحث مطرح کرده است اما به خوبی نتوانسته آن را تبیین و ارائه کند. جدا از اشکالات ظاهری، ویرایشی و نگارشی، کتاب دارای ضعف‌های محتوایی

نقد و ارزیابی کتاب معمای غازان خان ۵۷

نیز هست. این اثر، فاقد شرایط لازم برای استفاده به عنوان یک کتاب درسی است و نمی-تواند به مثابه یک منبع علمی برای دانشجویان در درس یا رشته توسعه اقتصادی مورد استفاده قرار گیرد.

نویسنده باید دقت بیشتری در نگارش کتاب به عمل می آورد و ناشر نیز باید در چاپ، صفحه آرایی و ویراستاری اهتمام بیشتری می ورزید.

### کتابنامه

مجیدزاده، رضا (۱۳۹۲). معمای غازان خان: بازخوانی پرونده توسعه ایران بر مبنای سرمشق فکری نظریه ابر ریسمان، نشر علم.

